

Primož Trubar: Slovenski Protestant In Začetnik Slovenske Književnosti

Elia Bastjančič

V XV. stol. je v Evropi vladalo splošno nezadovoljstvo, ki je bilo inherentno povezano z nemoralo, ki se je širila tudi v Cerkvi v Rimu; še posebej v času papežev Inocenca VIII. (1484–1492) in Aleksandra VI. Borgia (1492–1503); slednji je, da bi stopil na Petrov prestol, podkupil kardinale. Duhovščina je živela razkošno in razuzdano v očitnem nasprotju s krščansko moralno in naukom. Dohodke, ki so pritekali iz krščanskega sveta, so cerkveni dostojanstveniki porabljali za posvetno oblast. Pojava, ki sta javnost še posebej razburjala, sta bila nepotizem in prodajanje odpustkov. Ko je zaradi gradnje bazilike sv. Petra v Rimu papežu primanjkovalo denarja, so odpustke začeli prodajati kot odkupnino, ki jo je moral grešnik plačati, da so mu bili odpuščeni grehi. Na Nemškem je bil najpomembnejši odpustarski pridigar Johannes Tetzl. Z izkupičkom od trgovine z odpustki, ki naj bi ga uporabili za gradnjo Petrove bazilike, je nadškof in mainški volilni knez Albrecht II. plačeval svoje dolgove pri bančni hiši Fugger.¹

¹ ANDREJ HOZJAN, DRAGAN POTOČNIK, *Zgodovina 2*, DZS, Ljubljana 2009, str. 167.

Vse to je privedlo do znanega dogodka, ko je Martin Luther 31. oktobra 1517 na vrata witemberške stolnice zabil seznam s 95 tezami, v katerih je protestiral proti prodaji odpustkov.²

Papež je proti Luthru sprožil postopek zaradi krivoverstva. Luther pa svojih tez ni zanikal, temveč je trdil, da papeži in koncili niso nezmotljivi in da se Cerkev ne sme postavljati nad državo. Poleg tega je tudi zahteval, da mora vsak vernik brati *Sveto pismo* v materinem jeziku.

Po Luthrovem mnenju človek ne more doseči odrešitve z dobrimi deli, ampak samo z vero; duhovniško posredovanje med Bogom in preprostim ljudstvom ni potrebno; vernik se mora ravnati le po *Svetem pismu* in po nobenih drugih določilih Cerkve.

Papež je kmalu zatem (1520) objavil bulo, ki je obsodila Luthra kot krivoverca, in mu zagrozil z izobčenjem. Luther je papeževo bulo javno sežgal.

Znotraj krščanstva je to dogajanje povzročilo pravo razprtijo. Nemški kralj Karel V., ki je hotel obdržati enotnost Cerkve, saj se je bal, da bo verski razkol znotraj Cerkve povzročil tudi politično razcepitev cesarstva, je leta 1521 sklical državni zbor v Wormsu. Zbor je sicer prepovedal luteranstvo, vendar ni imel sredstev, da bi to odločitev uresničil. Cesar je bil sicer v vojni s francoskim kraljem, zato ni mogel začeti verske vojne še proti luteranskim knezom.

Kljub tem težavam pa je bilo potrebno poskrbeti za Luthrovo varnost. Tako je saški volilni knez Friderik III. spravil Luthra na grad Wartburg, kjer je ta prevajal *Sveto pismo* v nemščino.

S časom so vladarji Saške, Hessna, Brandenburga in Braunschweiga ter danski in švedski kralj sprejeli luteranstvo. Ti so prekinili stike z Rimsko cerkvijo in na svojih ozemljih oblikovali državne Cerkve v skladu s protestantskimi načeli. Ko je cesar Karel na državnem zboru v Speyerju (1529) ponovno prepovedal

² *Ibidem*, str. 166 – 167.

luteranstvo, je nekaj knezov in nekoliko mest protestiralo, zato so Luthrovi privrženci dobili ime *protestanti*.

Poleg notranjih težav se je morala takratna oblast spopadati tudi z zunanjimi nevarnostmi, ki so pretile cesarstvu, saj sta vse večja turška nevarnost in poraz v boju proti Franciji cesarju onemogočila uspešno zatreti protestantske kneze. Zaradi tega je moral dopustiti, da je državni zbor v Augsburgu (1555) sklenil, da sta obe veri odslej enakopravni.³

V takšnih socialno-verskih razmerah je našla reformacija ugodna tla, vendar je zaradi družbenih razmer ostala omejena le na nekatere sloje. Podprli so jo predvsem fevdalci, ki so v protestantizmu videli sredstvo za odpor zoper vladarski centralizem. Kmetje pa so ji ostali tuji, saj jim ni prinašala ničesar, kar bi zares koristilo njihovemu socialnemu položaju.

Reformacija na Slovenskem

Reformacija, ki je zajela slovensko etnično ozemlje, je izhajala iz nemških in italijanskih mest. Zveze z nemškimi mesti so bile razmeroma močne (študentje, trgovina), tako da se je vpliv lahko začel po posrednikih. Vendar je ta nemški tok reformacije samo eden od dejavnikov, ker ob njem obstaja tudi italijanski tok, ki je prihajal iz Benetk in preko Trsta.

V dobi slovenske reformacije in protireformacije je bila v središču duhovnega življenja religija. Vsa kultura se je ravnala po nji, zato je bilo izvirnega kulturnega dela razmeroma malo. To velja zlasti za reformacijo. Ta je bila naklonjena cerkvenemu in nabožnemu slovstvu, ki naj bi širilo novi verski nauk. Od umetnosti je upoštevala samo glasbo, kar se odraža v protestantskem petju psalmov.

Tudi šolstvo se je razvijalo v skladu s potrebami protestantizma in pozneje protireformacije. Protestanti so pospeševali in-

³ *Ibidem*, str. 167.

dividualno branje *Svetega pisma*, predlagali so ustanovitev slovenskih ljudskih šol, do česar pa ni prišlo. V Ljubljani so ustanovili nižjo gimnazijo, na njej pa so učili latinščino, matematiko in glasbo. Na nižji stopnji sta bila pomožna jezika nemščina in slovenščina.

Slovstvo slovenske reformacije se začne z letom 1550, ko izideta prvi slovenski knjigi, Trubarjev *Catechismus in Abecedarium*. Zadnja protestantska knjiga izide leta 1595, s čemer se protestantsko slovstvo na Slovenskem konča.

Primož Trubar, oče Slovencev

Primož Trubar se je rodil 1508 na Raščici pri Velikih Laščah. Šolal se je na Reki, v Salzburgu, v Trstu in na Dunaju.⁴ Med bivanjem v Salzburgu se je najverjetneje prek Luthrovega učitelja Stauptza, opata tamjkajšnjega samostana sv. Petra, seznanil z reformacijskimi idejami. Kot nadarjen učenec je bil priporočen tržaškemu škofu Pietru Bonomu, ki je imel za seboj razgibano di-

plomatsko življenje in upravno kariero na dvoru cesarja Maksimiljana I. in je, čeprav je bil ob nastopu luteranstva znan zagovornik stališč rimske kurije, vseeno obsojal posvetnost Cerkve in soglašal z nazeri Erazma Rotterdamskega. Potem ko se je moral Bonomo odpovedati laški fari⁵ in je posledično postala nepotrebna služba tamkajšnjega škofovega vikarja, je Trubar v prvi

⁴ JANKO KOS, *Pregled slovenskega slovstva*, DZS, Ljubljana 1980, str. 40.

⁵ Nadžupnija Laško je rimskokatoliška teritorialna župnija dekanije Laško, škofije Celje. <http://www.zupnijalasko.si/cerkve/sv-martin-lasko>.

polovici tridesetih let prišel za slovenskega pridigarja v ljubljansko stolnico sv. Nikolaja. V ljubljanskem kapitlju so se kljub škofovemu trdnemu katoliškemu stališču širile reformacijske zahteve po [...] *evangeliju brez človeških dodatkov*[...].⁶ Med svojim pastirskim delovanjem je Trubar kot vnet pridigar prišel v nasprotje z verniki, ker je pridigal zoper zidanje cerkva in čaščenje svetnikov. Omenjeno tezo je zagovarjal v delu *En regišter ... ena kratka postilla*, kjer je povedal:

[...] *Pred oseminudaseti lejti, tedaj kedar sem v Loki per Radočaju farmošter bil, je bila gori nad Kompolom v vinogradih ena baba; ta se je svetila inu pravila, de s. Sebastijan inu s. Roh vsako nuč k ni prideta, ž no govorita inu velita, da se nima na tim hribu nad Kompolom inu Šemačino ena cerkov sturi inu sezida, aku tiga ne dejo, taku hoča čez te ludi inu živine žive ostane; ona dva hoča vse vinograde inu pole s točo pobiti. [...] Ampak jest sem takimu zaidanu inu ofrovanu močno super pridigal in govuril; za tiga volo so mene hoteli ti farmani na Šemačini biti, de sem od njih moral pobegniti. [...]*⁷

Število duhovnikov, ki so sledili Trubarjevim pogledom, se je večalo, pri laični oblasti na Kranjskem pa je goreči pridigar zaletel na odpor.⁸ Zaradi svojih tez je leta 1540 moral zbežati v Trst pred preganjanjem. Leta 1542 je postal ljubljanski stolni kanonik.⁹

Leta 1543 je postal ljubljanski škof Urban Textor, ki je bil zagovornik rimske Cerkve; novi nadpastir je takoj sklenil obračunati s protestantski reformaciji naklonjenimi duhovniki. Ko je bil Trubar obveščen, da mu grozi aretacija, saj je Textor zanj pri cesarju Ferdinandu I. dosegel izdajo zapornega naloga, se je septembra 1547 zatekel na Dolenjsko. Cerkveno sodišče v

⁶ Z. A., *Enciklopedija Slovenije*, MK, Ljubljana 1999, 13. knjiga, str. 372.

⁷ J. KOS, *op. cit.*, str. 212.

⁸ PETER ŠTIH, VASKO SIMONITI, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*, Modrijan, Ljubljana 2010, str. 238.

⁹ J. KOS, *op. cit.*, str. 40.

Ljubljani ga je izobčilo ter mu odvzelo kanonikat in šentjernejsko župnijo; posvetne oblasti pa bi ga v primeru, da bi ga ujele, zaprle, saj je bil zaradi skrivanja kriv deželnega odpadništva. Marca 1548 se je Trubar odpovedal katolištvu in zbežal na Nemško, kjer je bil protestantizem že popolnoma prevladal. Tu je ponovno postal pridigar, tokrat pa protestantski.¹⁰ Leta 1561 se je vrnil v Ljubljano, leta 1565 pa je moral spet v izgnanstvo zaradi knjige *Cerkvena ordninga* (*Cerkveni red*). Do smrti 1586 je živel kot pastor v Derendingenu.¹¹

Trubarjev duhovni nazor

Trubarjevo duhovno obzorje največ dolguje študiju spisov *Erazma Rotterdamskega*. Sam je izjavil, da so mu Erazmove *Parafraze* [...] *silno pomagale* [...] pri razglabljanju o *Bibliji*. Portret tega humanista in Luthra je postavil na naslovno stran svojemu prevodu *Novega testamenta*. Erazmov *Enchiridion militis christiani* (1503) mu je posredoval prepričanje o potrebi vrnitve k evangeliju. Nagovarjal ga je, da je jedro krščanstva notranje občutena religija, ne pa liturgični formalizem.¹² Trubar si je vesoljstvo in naravo razlagal kot torišče in borišče dveh nasprotnojuočih si sil: Boga in Zlodeja, ki sta si bila že v začetku sovražna. Drugi je bil prav tako neskončen kakor Prvi in njegova moč je skozi vsa stoletja napadala Božje kraljestvo. Nasproti temu temnemu kraljestvu v vesoljstvu in v človekovi duši si je Trubar zamišljal skupnost ljudi, ki bi jo lahko imenovali religiozna demokracija. V taki skupnosti je namreč Trubar videl vse tiste, ki sta jim bila *Sveto pismo* kot temelj in *Katekizem* kot vodilni program za življenje.

¹⁰ Z. A., *Enciklopedija Slovenije*, cit., 13. knjiga, str. 373.

¹¹ J. KOS, *op. cit.*, str. 40.

¹² JOŽE POGAČNIK, *Slovenska Književnost I*, Državna založba Slovenije 1998, str. 98 – 99.

Glede na ta dualizem je Trubar presojal ljudi zgolj po njihovem stališču do Boga. Kakor hitro se je nekdo pregrešil, se je ločil od Božjega kraljestva. S takim prepričanjem, ki ga je opisal v *Postili* (1558) in v *Katekizmu*, je Trubar izražal svojo naklonjenost upornim kmetom. Leta 1557 je svoj *Evangelij* razlagal kmetom in pri tem poudarjal, da sta ukinjeni tlaka in desetina. Kot argument za njuno odpravo je izjavil, da [...] *Kristus za kralje inu kmetiče enako martran in od smrti vstal* [...]. Čeprav je Luther obsojal kmečke upore, saj je Sveti Pavel napisal o pokoriščini oblastem, je Trubar zapisal, da za sodobne gospode, ki izkoriščajo svoje podanike, ne pozna nobenih olajševalnih okoliščin, temveč le Božjo kazen. Zaradi te intelektualno-teološke samostojnosti je bil Trubar tarča številnih kritik, češ da širi nauke v nasprotju z luteransko tradicijo. On je te očitke trdno zavračal.

Trubarjev šolski sistem

Tudi na šolstvo je Trubar imel jasen pogled; ločeval je poklicno (latinsko) šolo od osnovne. V prvi naj bi se izobraževal naraščaj za posvetne poklice, ki so bili potrebni v upravljanju dežele in podmladek za protestantske duhovnike, osnovna šola pa naj bi dala osnove katekizma, petja, branja in pisanja.¹³

Trubarjeve knjige

Trubar je večkrat poudarjal, da se slovenski jezik pred njim ni tiskal in niti pisal. Imeli so ga, pravi, za tako [...] *surovega in barbarskega, da ga ni mogoče ne pisati ne brati* [...]. Kaj je napravilo Trubarja za prvega slovenskega pisatelja? Samo izobrazba in verska gorečnost gotovo ne. V njem je morala biti še druga

¹³ *Ibidem*, str. 103.

sila, ki mu je potisnila pero v roke, oz. povezanost z ubogim zapuščenim ljudstvom, sočutje z njim, ljubezen do domovine. O svojih rojakih govori zmeraj prijazno, nikoli jih ne zmerja kot npr. Luther, ki je ob kmečkem uporu pisal [...] *zoper roparske in morilske kmečke tolpe* [...]. Pravi jim [...] *naše ubogo preprosto, dobrosrčno slovensko ljudstvo* [...]. Ob tem zagotavlja:

[...] *Oba naroda slovenskih in hrvaških dežel se mi srčno smilita in bi se po pravici zares morala smiliti vsakomur samo zaradi tega, ker morata prebivati in stanovati na turški meji ter se nimate nimakor drugam dejati niti kam bežati, ker je Turek zavzel in venomer čedalje bolj zavzema najboljše in največji del njihovih dežel in trgov [...], ampak smilita se mi tudi, ker prav malo ali skoraj nič ne vesta (saj jih tudi ne učijo prav) o najpotrebnejših in najbolj tolažilnih naukih naše prave krščanske vere, katerih znanje je vsakemu razumnemu človeku najprej potrebno za dušno blaginjo in najvišjo tolažbo. [...]*¹⁴

Ljubezen do slovenskega ljudstva se kaže tudi v njegovih prisrčnih nagovorih *lubi Slovenci, muji lubi Slovenci, lubi bratje, muji lubi bratje Slovenci*.

Catechismus

Catechismus je napisan v gorenjskem narečju. Primož Trubar je v slovenščini gotico nadomestil z latinico. Hotel je združiti idejo narodnosti z idejo religije. Namen Katekizma je *pravo spoznanje božje*. V tej knjigi je Trubar prvič označil rojake z njihovim sedanjim imenom *Slovenci* in se podpisal s psevdonimom *Philopatribus illyricus (Ilirski rodoljub)*, v *Abecedniku* pa se je označil za *prijatelja vseh Slovencev*.¹⁵ Poleg tega je *Trubar* trdil, da smo lahko Slovenci, tudi če nimamo

¹⁴ LINO LEGIŠA, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Slovenska Matica, Ljubljana 1956, str. 210 – 211.

¹⁵ *Enciklopedija Slovenije*, MK, Ljubljana 1999, 13. knjiga, str. 374.

knjižnega jezika. Dejstvo, da govorimo isti jezik, zadostuje, da se lahko imamo za narod. Pri tem je dodal, da je izbral kranjski jezik, ker ga lahko vsi razumejo. Svoje razmišljanje je nato poglobil v delu *Ta evangelij sv. Matevža*, ki je izšel pet let pozneje po prvi slovenski knjigi, v katerem je trdil tudi, da je lahko Slovenec samo tisti, ki se rodi in živi na slovenskem ozemlju. V kolikor je bil Trubar trdno prepričan, da mora vsakdo brati božjo besedo v svojem jeziku in si jo sam razlagati, je v

svojih delih, da bi rojakom olajšal to zveličavno delo, gotico nadomestil s humanistično pisavo bohoričico, ki je bila pisava poznejšega slovenskega knjižnega jezika in ki je tako postala izhodišče nadaljnjega razvoja slovenske pisave.

Velikega pomena svojega književnega dela se je reformator dobro zavedal, saj je leta 1557 v nemškem posvetilu k 1. delu prevoda *Nove zaveze* zapisal, da bi težave, ki so se pojavile pri ustvarjanju prvih slovenskih knjig, koga drugega odvrnile od pisanja; leta 1561 pa je v posvetilu registra in sumarnega seznama izdanih del glede prevajanja *Biblije* v slovenščino samozavestno poudaril: *Odkar svet stoji, se to nikdar ni godilo, zakaj slovenski jezik se doslej nikoli ni pisal, še manj pa tiskal.*¹⁶

Leta 1562 je na zaslišanju ob navzočnosti deželnega plemstva izpovedal svojo privrženost protestantizmu. Na podlagi würtemberškega cerkvenega reda in drugih podobnih dokumentov je napisal *Cerkovno ordningo (Cerkveni red)*.¹⁷ Knjiga je bila zasnovana kot statut Cerkve, s katerim je postala slovenščina jezik vseh cerkvenih obredov, verskih opravil in

¹⁶ *Ibidem*, str. 373.

¹⁷ *Ibidem*, str. 376.

verskega nauka; vzpostavila je samostojno slovensko Cerkev kot organizacijo (sicer samo na Kranjskem), vendar je z uporabo določb cerkvenega reda zunaj kranjskih deželnih meja segala širše v slovenski etnični prostor.¹⁸

Z izdajo *Cerkvenega reda* je Trubar posegel v izključno pravico deželnega kneza, ki je edini smel izdajati uredbe o verskih zadevah. Na zahtevo nadvojvode Karla, ki je po smrti svojega očeta postal deželni knez Notranje Avstrije, so *Cerkovno ordinango* zaplenili, Trubar pa se je moral iz domovine dokončno izseliti.¹⁹

¹⁸ P. ŠTIH, V. SIMONITI, *op. cit.*, str. 240.

¹⁹ *Ibidem*, str. 242.